

každému maximální prostor, v jehož rámci může jednat zcela volně podle uznávaných pravidel hry (Weber 1980: 469).

Právo se, podle Maxe Webera, vyvinulo v nástroj určený ke smírnému řešení zájmových rozporů. Tento vývoj však proběhl pouze v Evropě, jen zde došlo k rozvoji racionálního hospodaření, jehož nositelé se nejprve spojili s patrimoniálními knížaty proti stavovství, aby se poté obrátili i proti samotnému patrimonialismu. Jen zde došlo k rozvoji přirozeného práva, k omezení libovůle zákonodárců a k nebyvalému rozvoji specializovaného právního vědění. Všude jinde měly tyto procesy jen velice vzdálené analogie. Ekonomické podmínky přitom hrály sice výraznou, nikoli však určující roli (Weber 1980: 505).

7.5.2 SOCIOLOGIE NÁBOŽENSTVÍ

Na své sociologii náboženství obsažené ve spise *Wirtschaft und Gesellschaft* pracoval Max Weber zřejmě souběžně s prací na třísvazkové *Hospodářské etice světových náboženství*, tedy někdy v letech 1911 až 1914. Dvanáct paragrafů sociologie náboženství vzniklo tak, že úvahy o náboženství byly systematizovány a vyděleny ze širších analýz o povaze civilizace Číny, Indie a starověké Palestiny.¹⁸

Také Weberova sociologie náboženství, podobně jako jeho sociologie práva, zkoumá způsoby, jimiž se v lidském myšlení a jednání prosazuje prvek racionalizace. V případě náboženství je taková analýza o to překvapivější, že běžně bývá náboženství považováno za přímý protiklad racionálního myšlení. Podle Webera však naopak právě vývoj náboženských představ v minulosti významně přispěl k celkové racionalizaci životního stylu.

Weber zdůrazňuje, že náboženství, i když upravuje vztah lidí k nadpřirozeným mocím, bylo od počátku orientováno přednostně na tento svět a snažilo se svými prostředky zajistit lidem dlouhý a spokojený život. Tak tomu bylo už v dobách, kdy jednotlivé oblasti lidského jednání nebyly ještě diferencovány a v jednotě se zde proplétaly potřeby materiální, duchovní, mocenské, estetické a další.

Teprve s pokračující systematizací představ o bozích, jejich vlastnostech a kompetencích se smysl náboženského chování stále více osamostatňuje, odpoutává se od zcela praktických cílů a soustřeďuje se na cíle mimosvětské. Vzniká tím určitý paradox, kdy vztah k bohu se na jednu stranu stále více racionalizuje (věřící si ujasňují své představy o možných vztazích mezi sebou a bohem), současně se ale stále více iracionalizuje (stále méně jde o praktické využití boží pomoci v každodenních ekonomických aktivitách a stále více se jedná o cíle z hlediska ekonomického vyloženě nepraktické).

¹⁸ Kapitoly ze sociologie náboženství, obsažené v práci *Wirtschaft und Gesellschaft*, přeložil do češtiny Jan J. Škoda a byly publikovány v již zmíněné knize vydané nakladatelstvím Vyšehrad v roce 1998.

Náboženství působilo velice uceleně a logicky ve srovnání s předchozí magií. Nahrazení kouzelníků kněžími bylo krokem k racionálnějšímu sociálnímu světu. Kouzelníci používají své praktiky jen nárazově, provozují své řemeslo jen čas od času podle momentální poptávky, osvědčují podle potřeby případ od případu své osobní charisma. Naproti tomu kněží znamenají vždy existenci církve, a tedy soustavnou činnost, soustavné uctívání, trvalý zaměstnanecký poměr a systematické školení ve zvládnání vysoce rozpracovaných věroučných doktrín. Tam, kde se kněžstvo nepozvedlo ve zvláštní společenský stav a nezískalo žádné mocenské postavení, racionalizace náboženského života selhává.¹⁹

Od kouzelníka na jedné straně a od kněze na straně druhé se liší prorok, ústřední postava Weberovy sociologie náboženství. Prorok je charismatická osoba, která hlásá náboženské učení nebo tlumočí boží příkazy. Na rozdíl od kněze, který vystupuje jménem svého úřadu, prorok vyžaduje autoritu na základě osobního zjevení, jež bývá v rozporu s kněžskou tradicí. Na rozdíl od kouzelníka, který za úplatu komunikuje s duchy, hlásá prorok určitý program a přináší ho bezplatně.

Weber zde liší dva typy proroctví: proroctví etické a proroctví exemplární. V prvním případě prorok tlumočí z pověření boha buď konkrétní příkazy, anebo abstraktní normy a poslušnost vůči nim vyžaduje jako etickou povinnost. Takovými proroky byl například Zarathustra, či Mohamed. Oproti tomu prorok exemplární ukazuje vlastním vzorem druhým cestu ke spáse. Naslouchat mu není mravní povinnost, je to spíše ve vlastním zájmu těch, kdo ho následují. Tímto typem proroka byl například Buddha.²⁰

Všichni proroci bez výjimky však mají společné to, že se snaží světu a životu v něm propůjčit jednotný smysl a jednání svých učedníků a celé obce podle tohoto smyslu orientovat. Tím, že ze světa činí smysluplně uspořádaný celek, systematizují chování věřících do podoby uceleného způsobu života. Je to velký posun směrem k racionalizaci oproti dobám, kdy pod vedením kouzelníků se věřící přibližovali ke svým bohům jen nárazově v extázi a kdy původní formou náboženského zespolečenštění byly orgie. Vývoj k systematizaci a racionalizaci spásných hodnot vede k odstranění rozporu mezi mimořádným náboženským zážitkem v podobě extáze a každodenním profánním životem. Rozvíjí se trvalý pocit „povolání“, které se promítá do celého způsobu vedení života.

¹⁹ Weber ovšem upozorňuje, že ne každé kněžstvo vypracovává racionální metafyziku a náboženskou etiku.

²⁰ Je zde naprosto stejná logika jako v případě rozlišení proroctví zvěstujícího a exemplárního, jak je známe z *Hospodářské etiky světových náboženství*. Platí tedy, že typ etického proroka najdeme výhradně u národů Přední Asie, zatímco exemplární proroci vystupují tam, kde neznají osobního nadsvětského etického boha.

Ústředním motivem všech proroctví je zvěstování cesty vedoucí ke spáse, jež lidi vysvobodí z tohoto slzavého údolí. Náboženství spásy bývá přitažlivé pro ekonomicky a politicky diskriminované, ale nejen pro ně. Hlad po smyslu veškerého počínání a touha po důstojnosti života, který žijeme, přivádí k náboženstvím spásy nejednou i příslušníky lépe situovaných vrstev. Také pro ně je vize spásy projevem určité formy „nouze“, třebaž to nebyla nouze v rovině materiální, nýbrž v rovině životního smyslu. Těm, kdo jsou úspěšní a kdo nepochybují, naopak stačí náboženství, které jim stvrzuje jejich postavení jako něco, o co se zasloužili.²¹

Potřeba spásy a inklinace k náboženství hlásajícímu určité etické normy tak mívá, podle Webera, v zásadě trojí zdroj: kromě sociální situace diskriminovaných je to snaha intelektuálů pochopit svět jako smysluplný celek a nalézt cestu z vnitřní duševní omezenosti, a konečně třetím zdrojem je racionalismus buržoazie podmíněný jejím pojetím života jako cesty za odměnou.

Ke spáse vedou v zásadě dvě cesty, které jsou radikálně odlišné, i když mezi nimi mohou existovat četné přechody. Těmito cestami jsou kontemplace a askeze. V obou případech je svět odmítnut. Pro asketu však odmítání světa není útekem, nýbrž šňůrou vítězství nad pokušeními a svody, které ho od spásy odvracejí. Kontemplace je naopak úprkem ze světa, hledáním pokoje, ústupem do jiné reality, v níž lze prožívat nesdělitelné formy mystického poznání.

I když obě strategie hledání spásy jsou v jistém smyslu stejně racionální, výrazně se liší svým dopadem na styl života a především svými dopady v rovině ekonomické. Kontemplace je pochopitelně naprostým popřením ekonomických aktivit, ba přímo zbavuje tyto aktivity veškerého smyslu. Naopak askeze mívá značný ekonomický význam, a to v obou svých podobách, tedy jako askeze mimosvětská i askeze vnitrosvětská.

Mimosvětskou askezi rozumí Weber aktivity, které se zbavují všech pout, jež člověka svazují se světem a odvádějí ho od boha. Zajímají ho především mnišské řády, které orientovaly činnost svých členů na nejrůznější ekonomické aktivity a dosahovaly v nich ve své době mimořádných úspěchů. Ekonomicky úspěšné mnišské řády se, podle Webera, vyvinuly pouze na Západě. Jedině Západ také zažil přenos racionální askeze mnichů do světského života, a sice v podobě protestantství. V případě vnitrosvětské askeze člověk sám sebe vnímá jako nástroj boží vůle a za svoji povinnost považuje přetvářet svět podle božích příkazů. Tuto činnost považuje věřící za své poslání či povolání, jež se snaží celým svým životem naplnit.

²¹ Weber se podrobně zabývá náboženskou vnímavostí různých sociálních vrstev. Rolníci tradičně tíhli především k magii a rituálům spjatým s přírodním cyklem. Šlechtě a rytířům chybí náboženská pokora, bývají však ochotni angažovat se jako bojovníci za víru. Byrokratům, jak se ukazuje v případě konfuciánství, chybí potřeba spásy, spokojují se adaptací na tento svět s jeho pravidly. Podobně dobře situovaní obchodníci k náboženstvím spásy netíhnou. Taková náboženství přitahují naopak drobné městské vrstvy, řemeslníky, chudinu a otroky.

Max Weber podává typologii různých učeních o spáse, aby vyzdvihl jedinečnost spásy skrze predestinaci. Jedná se v jejím případě o absolutně nevysvětlitelný a ničím neovlivnitelný dar od boha, který se ve své nevyzpytatelnosti rozhodl některé z lidí spasit.²²

Sociologii náboženství začíná Weber úvahami o tom, jak náboženská víra postupně přestává být doprovodem zcela světských činností a vytváří si svět sama pro sebe, který se přesunuje co nejdále od světa vezdejšího. V onom světě náboženských představ se přitom stále více uplatňuje svého druhu racionalita a život věřících se tak stává stále metodičtější, pravidelnější, systematizovanější. Avšak spolu s tím, jak se náboženství stává mimoekonomickým, ekonomika se stejným tempem „odnáboženšťuje“. Ekonomika funguje svou vlastní logikou a vytváří stále věcnější, formálně stále racionálnější a stále neosobnější systém. Weber si všímá rozporu, který přitom narůstá mezi racionalizací nábožensky etickou a racionalizací ekonomickou. Jde o to, že každý osobní vztah mezi lidmi, dokonce i otroctví, může být eticky reglementován, protože jde o vztah mezi konkrétními lidmi, který závisí na vůli zúčastněných. Náboženství mělo vždy nedůvěru vůči vztahům neosobním, tedy vůči zvěcnělým vztahům, které se řídí svojí vlastní systémovou logikou. Právě takovými se však staly vztahy ekonomické a čím je ekonomika vyspělejší a diferencovanější, tím jsou vztahy mezi jejími účastníky zvěcnělejší. „Hospodářství zvěcnělé na základě tržního zespolečenštění sleduje své vlastní zákonitosti a ten, kdo je nerespektuje, nemůže být hospodářsky úspěšný a nakonec zkrachuje“ (Weber 1980: 353).

Zvěcnělý svět tržních vztahů tak působí ve stejném směru jako podobně zvěcnělý svět moderní byrokracie. V obou případech vzniká systém, který funguje svojí vlastní logikou a v němž je každá snaha o etický přístup k bližnímu věcí nesystémovou. Každý projev charity ubírá systému jeho čistotu, snižuje jeho propočitatelnost a může ohrožovat jeho funkčnost. Jako by právě to kdysi dávno tušili kněží, kteří vždy v zájmu tradicionalismu podporovali patriarchalismus oproti všem neosobním vztahům závislosti. Proroctví naopak vytvářelo pro neosobní systémy historické předpoklady tím, že nad meziosobní vztahy rodinné, příbuzenské či sousedské stavělo univerzální vztah věřícího k bohu své zvěstované spásy. Pomáhalo tím vytvářet sociální půdorys pozdějších systémů neosobní moderní ekonomiky, správy a politiky.

7.5.3 SOCIOLOGIE MĚSTA

Kapitola o městě, byť byla editory zařazena jako jedna z posledních kapitol práce *Wirtschaft und Gesellschaft*, je jednou z nejdříve napsaných částí a tvoří

²² Již v práci o protestantské etice popsal Weber velmi působivě trýznivé rozpoložení, jež v myslích puritánů tyto rysy jejich spásy musely vyvolávat.